

A REGÉNY „VILÁGKÖNYV”

Isaac Bashevis Singer: *A gettó lánya*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991

A regénybírálatot nem szokás a könyv befejezésének, még kevésbé az epilógus ismertetésével kezdeni. Az epilógus nem olyan fontos. Nagyobbára a regény világából való „kivezetés” csupán. Ha nagyon belemerülünk a regénybe, ha túl közelinek érezzük magunkhoz a regény hőseit, ha nagyon szívünkre vesszük a hősök menthetetlenül beteljesülő sorsát, még ha meg is könnyezzük, mint minden valamirevaló – tehát együttérezni tudó, nem cinikus – regényolvasó a hős sikertelenségét, bukását, netán talpon maradását, akkor persze jó, ha van a regénynek egy feszültséget oldó – mondjam stílusosan? –, „könnyszárító”, a szívdobogás normális ütemét visszaállító befejezése, ami után megkönnyebbülve csukhatjuk be a könyvet, lám, így történt, ez lett a történet vége, ám az élet nem állt le, megy tovább a maga útján, ami már nem a regény-történet útja. Ezért nem olyan fontos az epilógus. De nem árt, ha van. Nem nélkülözhetetlen, de mindenképpen „utólagos részlete” a regénynek. Ebből is megérthető, miért nem szokás innen kezdeni a regénybírálatot. Az epilógus „szóra sem érdemes”...

Hogy most mégis, a szokás ellenében, először a befejezésről mondom néhány szót, nem jelenti az epilógus felmentését, maradjon csak továbbra is az epilógus a regény peremén. A szokástól való eltérésre és indoklásra két érvem is van. A legsúlyosabb érv az, hogy Isaac Bashevis Singer *A gettó lánya* című – eredeti címén *Shosha* – regényének epilógusában, ami „igazi” epilógus, hiszen teljesen teljesen a regény történetétől, a regény egy-két életben maradt hőséneke tizenhárom évvel későbbi életéről, a többiek tömeges elhalálozásáról számol be, elhangzik egy mondat, a regény történetének egyik – ritka – túlélője szájából, s ez a mondat egyrészt az egész regény magyarázata, még azt is megkockáztatom, hogy a regény műfajának értelme, a regény lényege. A mondat így hangzik: „Kell lennie valahol egy helynek, ahol mindent megőriznek, és leírják a legkisebb részletet is.” Ezt a mondatot Hajml mondja Cuciknak. Ők ketten, eltérő módon, túléltek a világháborús zsidóüldözést és a varsói gettót. Hajml dúsgazdag volt Varsóban, most második feleségével szegényen él Izraelben, Cucik írónak készült Varsóban, nyomorgott is, most neves íróként érkezik Izraelbe, érkezését az újságok is hírül adják. Amikor Cucik meglátogatja Hajml szerény otthonát, akkor beszél a házigazda arról a „helyről”. Amelynek „kell lennie valahol”. És „ahol mindent megőriznek”.

A másik érv, hogy miért kellett éppen az epilógusnál kezdeni ezt a „bírálatot”, Danilo Kišnél található, *A holtak* enciklopédiája című novellájában. Amiről Singer hőse azt mondja, hogy „kell lennie”, az Danilo Kiš elbeszélésében van. Danilo Kiš leírta azt a helyet, ahol „leírják a legkisebb részletet is”. Ezt a „helyet” mondja az elbeszélés szerzője a *Holtak Enciklopédiájának*, ami nem más, mint egy „könyvtár”, amelyben a könyvek, az enciklopédia betűrendje szerint egy-egy külön helyiségben vannak, persze jól leláncolva, a láncokon pedig nincs lakat. Az elbeszélés hőse „az emberi szellem egyik, csupán a beavatottaknak hozzáférhető alkotásának” képzelet az enciklopédiát, „amelyben csak a remeték, a rabbik és a szerzetesek lelhetik gyönyörűségüket”. A novellahős az egyik lakat nélküli, leláncolt könyvből másolja ki nemrég elhunyt apja életrajzának adatait. De hangsúlyozza, hogy „ott minden fel van jegyezve. Minden”. Tehát – ahogy Singer mondja – a legkisebb részlet is. *A holtak* enciklopédiája szerzőjének figyelmét semmi sem kerüli el.

Danilo Kiš elbeszélésének hőse tehát rátalált arra a helyre, „ahol mindent megőriz-

nek”, amelynek létezését Isaac Bashevis Singer regényhőse csak feltételezi. „Tegyük fel – folytatja Hajml –, hogy egy légy beleesik a pókhálóba, és a pók kiszívja a véréit. Ez egy tény az univerzumban, és az ilyen tény nem merülhet feledésbe. Ha pedig egy ilyen tényt elfelejtenek, akkor valami hiba van az univerzumban.” Így beszél Singer regényhőse. A jiddis nyelven író, Varsóból származó, Nobel-díjas amerikai regényíró *A gettó lánya* című regényében arra vállalkozott, hogy – ha nem is teremtheti meg a Danilo Kišnél leírt holtak enciklopédiáját – helyrehozza az univerzum hibáját, a felejtést mint a világ hibáját. Ezért írta meg ezt a regényt. (Ami persze egy valamirevaló regénybírálatban nem mondható. Honnan tudhatná a bíráló, hogy mit akart a regényíró? És miért kellene tudnia? Meg mi köze hozzá?) A regény volna (lehetne?) az a hely, a holtak enciklopédiája, ahol „mindent megőriznek”? A regény javíthatná ki, hozhatná helyre az univerzum felejtésnek nevezett hibáját?

Ha igennel válaszolok, illúziót keltek. Persze, hogy illúziót, hiszen racionálisan úgyszem feltételezhető, hogy van egy olyan hely, például Svédországban az a könyvtár, ahol a holtak enciklopédiájának köteteit őrzik, és ahol „mindent megőriznek”, így a regény sem lehet az a hely. De legalább felléphet a felejtés ellen, az emlékezés nevében. És ezzel a fellépéssel már lehet kezdeni valamit. Ha nemmel válaszolok, a regény természetét (önérzetét?) csúfolom meg. Mert a regény mégis afféle „enciklopédia”, az életek és a részletek, a tájak és az érzések, a halálok minden részletre odafigyelve gyűjteménye. A regény az a „hely”.

Hajmlnak, a regényhősnek nincs ilyen jó véleménye a regényírókról. „Hová tűnnek az évek?” – kérdezi, és így folytatja: „Ki emlékszik majd rájuk, ha mi már nem leszünk? Az írók írni fognak, de mindent összekevernek.” Hajml ezt Cuciknak mondja, aki Varsóban íróknak készült, majd Amerikából többé-kevésbé ismert íróként érkezik. „Érkezésemet hírül adták az újságok...”

Az írók mindent összekevernek, néha szándékosan, néha csak azért, mert másként nem tudnak se beszélni, se írni. De ennek ellenére, mégis, végső soron csak a regény lehet az a „hely”, amelyben megmaradnak a „tűnő évek”, amelyben megőrződik a múlt: a regény a „holtak enciklopédiája”, a múlt, az elvesztett, az eltűnt évek lexikona. Singer *A gettó lányában* kétszer is beszél arról a misztikus hítről, hogy az idő visszapergethető; hogy vissza lehet költözni az évekkel korábban elhagyott lakásba, hogy vissza lehet térni a korábbi helyszínekre, a korábbi tájakba és évekbe. Arról beszél tehát, hogy az életben nemcsak egyetlen út lehetséges, az elmúlás útja, amely mindig előre vezet, hanem lehetséges a feltámadás útja is, ami visszafelé vezet. Cucik ezt részletesen elmagyarázza Sosának, aki gyerekkori pajtása, s akire hosszú távollét után talál rá ismét, s akit megszeret, ahogyan gyerekkorában szeretete. Sosa viszont valóban a gyerekkorra emlékezteti, mert valami titokzatos és hosszan tartó betegség folytán annyi év után is megmaradt gyereklánynak, a teste is, a lelke is mintha a múltat őrizné a jelenben. Így beszél el Cucik „azt az elméletet, mely szerint a világtörténelem olyan könyv, amit az ember csak előreforgatva tud olvasni. Visszafelé nem. De ami valaha volt, az még mind létezik. Jüppe is él valahol. Azok a tyúkok, libák, kacsák, amiket nap-nap után levágnak a Janas-udvarban, mind élnek, kotkodácsolnak, hápognak és kukorékolnak a világgönyv egy másik lapján, hiszen a könyvet jiddisül írták és jobbról balra kell olvasni”.

A gettó lánya – és nyilván minden regény – ilyen *világgönyv*, amelyben megőriztek minden részletet, s ami – végső soron – felháborodás a felejtés ellen. Singer a varsói zsidók világát, a pajeszos hívókat, a kis rabbik és utcai bölcsek, a szent könyvek tudói, a különféle tanintézetek növendékeit, a szigorú szokások, a kötelező örökség, a kóser

előírások, a pénteketek és a szombatok, az ünnepek a nélkülözés és gazdagság világát menti ki a feledésből, a „tűnő évek” emlékezetkihagyásaiból. Van valami titokzatos misztika és valami ellenállhatatlan nosztalgia Singer emlékezetében. Éppen úgy, mint Danilo Kišnek ama könyvtárában. Ahol por lepi már a holtak enciklopédiájának kötetait, ahol a ki tudja, honnan jövő zuhat pókhálót sodor. A megőrzéssel együtt van, együtt létezik a feledés. Az enciklopédia köteteivel a börtön és a lánc, meg a por és a pókháló. Az elmúlással a feltámadás. Singer regényének ezt a titokzatos világát két irányból fenyegeti a megsemmisítés veszedelme, nyugatról Hitler híre és a zsidóüldözések, keletről Sztálin börtöneinek, a letartóztatásoknak és kínzásoknak, a mindenemű Kolimáknak és Szibériáknak a veszedelme. Egyre erősebb a kettős veszedelem szorítása, egyre kevesebb az esély a menekülésre. Cucik Amerikába mehetne, de marad Sosa mellett, a múltja, az emlékei, a gyerekkor mellett, megkísérli a lehetetlent, megkísérel visszafelé lapozni a történelemnek csak előrelapozható könyvében. Az életén végzi ezt a kísérletet. Mint a gettó megannyi más jiddisül és héberül beszélő zsidója. Csakhogy nincs menekvés.

A családi hagyomány, a gyerekkori emlékek megőrzésének szándéka, a házasság, amit senki sem tud megérteni, a sok sikertelenség és ezzel együtt az élet felkínálta lehetőségek, az Amerikából hangzó, cseppet sem vonzó felhívás a túlélésre tölti ki a személyes életet, ezt a kiút nélküli mozdulatlanságot, amely éppen azért forog a külső körülmények folytán veszélyben, mert mozdulatlan és megoldhatatlan, mert racionálisan nem rendezhető el, mert csak az irracionális erők hatására születhet döntés például egy olyan közösség mellett, a halálra ítélt varsói zsidó kisebbség mellett, ami semiképp sem biztosíték a túlélésre. Az emlékezés választásával a halál választása történik meg. A feledés választása nyújthat csupán esélyt a túlélésre. De miféle esély ez? Választható ugyan, ám aligha vállalható. A regény megtagadása lenne. Lemondás volna arról a helyről, annak a helynek a megtalálásáról, ahol mindent megőriznek. Csak az élheti túl, aki nem hajlandó belépni a holtak enciklopédiáját őrző könyvtárba.

Singernek korábban kiadott *Szerelem és száműzetés* (1991) című, visszaemlékezéseket tartalmazó könyve deríthet fényt *A gettó lánya* önéletrajzi vonatkozásaira. Márpedig ez a regény csak annyiban tekinthető önéletrajznak, amennyiben az író szellemi fejlődésének hiteles rajzát adja, amelyre közvetve az irodalom – egészen konkrétan – a regény értelmének megértéséhez vezet el, és csak közvetve, ennek a tapasztalatnak a nyomán, az életrajz, a személyes élet megértéséhez. *A Szerelem és száműzetés* előszavában Singer azt mondta, hogy egy „teljes élettörténet” „végtelenül unalmas és végtelenül hihetetlen lenne”. A holtak enciklopédiája ilyen „teljes élettörténeteket” tartalmaz, ezért nyújt csak a kivételeseknek gyönyörűséget. Így a halandók számára marad a regény. Ami szintén „teljes élettörténet”, ám csak akkor számíthat érdeklődésre, ha regényként értelmes. „Végtelenül hihetetlen”, hogy ez lehetséges. Éppen annyira hihetetlen, mint az az elmélet, hogy visszafelé is lehet lapozni a történelem könyvében. Hogy helyre lehet hozni az univerzum feledésnek mondott hibáját.

A regény olyan „világkönyv”, ami gátat vethet a feledésnek, tehát felérhet a holtak enciklopédiájának köteteivel. A regény a szerelem és a száműzetés gettója. A gettó műfaja.

BÁNYAI János